

15. Heidegger M. Die Onto-theo-logische Verfassung der Metaphysik / M. Heidegger // Heidegger M. Identität und Differenz. Gesamtausgabe. Bd. 11. – Frankfurt a. M.: Verlag Vittorio Klostermann, 2006. – 167 s.
16. Mackey J. P. The Critique of Theological Reason // J. P. Mackey. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 338 p.
17. Pihlström S. Pragmatic Pluralism and the Problem of God / Pihlström S. – New York: Fordham University Press, 2013. – 264 p.

УДК 291.1:316.74(091)

**Кондратик Леонід. Ідеї громадянської релігії
у творчості кирило-мефодіївців**

Анотація. Автор статті розглядає громадянську релігію як такий суспільно-культурний феномен, у якому крізь призму своєї релігійної мови і специфічних практик обґрунтовується доконечність постання і ствердження національної держави, що бере свій початок у потребі спільноти знаходити сакральне у трансцендентному одвічно-лінійного, вгрунтованого в історію територій, чину. Доведено, що ґрунтом, на якому постали ідеї громадянської релігії кирило-мефодіївців, були: західноєвропейський романтизм, релігійність, вихідним пунктом якої було уявлення про релігію як осердя духовного світу особи і спільноти, уявлення про Вищий розум, який задає напрями історичного розвою, визнання за християнством вирішальної ролі у духовно-моральному і соціальному оновленні людства, гадка про Україну як самостійну культурно-історичну і соціальну потугу, вплив творчості Т. Шевченка. Основні ідеї громадянської релігії кирило-мефодіївців такі: месійність українського духу виявляє себе у здатності якнайкраще об'єднати слов'янство, оскільки українство натхненне на самопожертву християнським духом і має апостольське заступництво; Київ – столиця воскреслого від гноблення слов'янства, місто, у якому запанують суд, правда, рівність; поняття «храм», «правда», «праведний суд», «свобода», «братерство», «рівність», «любов», «Київ», «Київські гори» - основоположні концепти-символи української громадянської релігії; в українській спільноті доконечним є збіг християнських цінностей і моральних норм, що у ній панують.

Ключові слова: братерство, громадянська релігія, любов, правда, релігія, рівність, свобода, храм.

Abstract. Kondratyk L. "Ideas of Civil Religion in the Creative Work of Cyril Methodians". The author is based on the fact that the civil religion is such a socio-cultural phenomenon in which, through the prism of a peculiar religious language and specific practices, the necessity of acquiring and establishing a national state is substantiated, which originates in the need of the community to find the sacral in the activity that is inherent in the transcendent, eternally -linear character and which is rooted in the history of the territory. It is proved that the soil on which the ideas of the Cyril and Methodius civil religion originated is Western European romanticism, religiosity, the starting point of which was the idea of religion as the focus of the spiritual world of the individual and community, the idea of the Higher Reason that sets the directions for historical development, Christianity a decisive role in the

spiritual and moral and social renewal of mankind, the view of Ukraine as an independent cultural and historical and social force, the influence of creativity T. Shevche gt; The main ideas of the civil religion of the Cyril Methodians are as follows: the messianism of the Ukrainian spirit manifests itself in the ability to unite the Slavs in the best way, because Ukraine is inspired by self-sacrifice with the Christian spirit and has apostolic intercession; Kiev - the capital of the resurrected from the oppression of the Slavs, the city - in which the courts prevail, truth, equality; concepts "temple", "truth", "righteous judgment", "freedom", "brotherhood", "equality", "love", "Kiev", "Kiev mountains" - the basic concepts-symbols of the Ukrainian civil religion; in the Ukrainian community with the need to coincide Christian values and moral standards, which dominate it.

Key words: *brotherhood, civic religion, love, truth, religion, equality, freedom, temple.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність дослідження. У науковій літературі здобуток кирило-мефодіївців – Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Миколи Гулака, Опанаса Марковича, Василя Білозерського та ін., аналізується з різних боків, як-от: історичного, літературознавчого, філософського, політологічного, етнологічного, лінгвістичного, релігієзнавчого, соціологічного та ін. А ось досліджень їхньої творчості під кутом зору наявності у ній *ідей громадянської релігії* наразі немає. Відтак нагальність дослідження порушеної теми полягає, з одного боку, в тому, аби представити творчість корифеїв українського духу як важливий етап в становленні національної віри, а з другого – ввести їхній спадок в актуальний науковий вжиток як одну з підстав для розуміння суті громадянської релігії як такої. Наукову проблему, яка постала в цьому контексті, можна сформулювати як суперечність між значимістю спадку кирило-мефодіївців в царині української громадянської релігії і недостатнім філософсько-релігієзнавчим осягненням такого набутку.

Мета статті – проаналізувати творчість членів Кирило-Мефодіївського Товариства під кутом зору наявності у ній *ідей громадянської релігії*, а **завдання** – означити основні тези досліджуваного феномену.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Як зазначено вище, розлогих наукових розвідок з цієї тематики немає. По суті, це тільки зауваження А. Колодного про наявність *ідей громадянської релігії* у працях М. Костомарова і М. Драгоманова [5, с. 266-271] та означення Л. Філіпович своєрідності уявлень братчиків про месіанізм українського народу [13, с. 221-232].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У науковій літературі немає загальновизнаного поняття *громадянська релігія*. У нашому розумінні *громадянська релігія* – це такий суспільно-культурний феномен, у якому крізь призму своєрідної

релігійної мови і специфічних практик обґрунтовується доконечність постання і ствердження національної держави, що бере свій початок у потребі спільноти знаходити сакральне у трансцендентному одвічно-лінійного, вґрунтованого в історію територій, чину. Можна сказати й так: громадянська релігія – це сприйняття нацією свого буття як богоданого, приділеного, а отже й виправданого, належного, неминучого, і у якій певні соціально-політичні настанови набувають форм релігійних міфів, легенд тощо [4].

Уже звернення до спогадів П. Куліша засвідчує наявність у його ранній творчості ідей громадянської релігії, зміст яких викладений у цій статті. Так, він пише, що «Київська громадка українська» була високодуховною. «Обняла вона своєю думкою увесь мир слов'янський і глибоко зрозуміла, що дух українського люду більш, ніж який інший, здолає той мир у одно живе тіло стулити. Віра Христова була їм світом і теплом для великого подвигу» [9, с. 26].

Тут натрапляємо на такі взаємопов'язані тези національної віри: перша – месійність українського духу, а друга – натхненність на самопожертву християнським духом і третя – це апостольське заступництво. «Щоб вже всьому мирові було розумно, що тут Україна поставлена на альфою і омегою, признали вони своїми патронами слов'янських апостолів Кирила й Мефодія й назвали свою громаду Кирило-Мефодіївським братством» [9, с. 27].

Образи братчиків, як творців громадянської релігії у викладеному вище розумінні, влучно змалював відомий дослідник В. Петров. «Відродження України вони уявляли собі, як відбудування храму, в якому поклоняться й інші народи, і себе, як храмовників, будівників храму, нових апостолів всеслов'янського відродження, рицарів-ченців, закутих у крицю, з мечем у руці і з хрестом на серці... Суворі й мужні борці за правду проти нового поганства, поганства царів і панів за доброго й кроткого всеслов'янського Христа визволення рабів» [11, с. 240].

Такої ж позиції згаданий автор дотримується і при оцінці окремих членів братства. Так, про П. Куліша він пише: «Він ватажок і носій української ідеї, він один із перших і небагатьох у своїй літературній творчості переходить на українську мову, він проповідує український месіанізм». І далі: «Він ідеолог республіканізму, незалежної України, соціальної і національної революції, «щоб усі слов'яни поєдналися» та «щоб кожен народ скомпонував свою Річ Посполиту й управляв незмісимо з другими», «щоб у кожній Речі Посполитій була посполита рівність і свобода і станів не було зовсім» [11, с. 238]. Ці ідеї далі ми зустрінемо у «Книзі буття українського народу» М. Костомарова.

Постає питання: що ж передусім вплинуло на постання громадянсько-релігійних ідей у спадщині братчиків? Відомо, що програма їхнього товариства створилася під могутнім впливом

західноєвропейського романтизму і в своїй основі мала національну ідею як підставу для українського відродження. Метою братства було утворення вільної української республіки в федеративному союзі з іншими слов'янськими народами, осередком якого визнавався Київ. До того ж, кирило-мефодіївці є представниками романтичного народництва, у якому народ, історія, мова, поезія, релігія ототожнюються.

Керуючись своїми настановами, більшість братчиків історію українства розуміли як історію українського народу, а не лише його гетьманів, митрополитів чи магнатів, як життя цього народу в минулому, сучасному і майбутньому. Відомий український дослідник Л. Филипович зауважує, «що історичний час у братчиків злитий: минуле, сучасне і майбутнє пов'язані через народність і християнство. Саме в такий спосіб історична доля українського народу у кирило-мефодіївців набуває багатомірності в часі. Так само й християнство розглядається кирило-мефодіївцями не лише у його ролях в історичному минулому українського народу. Братчики бачили місце християнства в сучасному бутті українства, прогнозували особливе значення віри Христа в майбутньому» [14, с. 227].

Тут ми окреслили загальну канву «проростання зерен» громадянської релігії у творчості кирило-мефодіївців, однак варто конкретизувати найважливіші обставини з'яви у їхньому спадку ідей розглядуваного соціально-духовного явища.

Передусім, це обґрунтований ними погляд на українство як окрему політичну, соціальну і культурну потугу, а не як частину якогось іншого етносу. Звідси і їхній наголос на одвічному прагненні української спільноти до самоозначення, в результаті чого могли б ствердитися притаманні їй риси свободи, рівності, справедливості. Адже, зауважує В. Білозерський, «найбільший дар Божий – народне життя, з його духом-ідеєю» [Цит. за: 8, с. 36].

Відповідно, по-друге, це заперечення такого бачення нашої історії, коли остання постає шматованою між різними соціальними світами. За влучним висловом О. Забужко, Україна у творчості братчиків вперше постає самостійним об'єктом синтетичного погляду «на свою національну (етнічну) спільноту як на єдиний, розгорнутий в соціальному часі й «соціалізованому» просторі континуум, не втрачаючи при цьому значення суб'єкта всезагального історичного процесу [3, с. 8].

Наступним чинником постання громадянсько-релігійних ідей у творчості братчиків була їхня релігійність і розуміння ними вагомості соціальної ролі релігії взагалі і християнства зокрема. Так, Н. Білозерська відзначала дві незмінні риси характеру М. Костомарова: «відраза від усякого насилля... і глибока релігійність». В останній він знаходив «утіху в життєвих незгодах», вона задовольняла його художнє почуття, бо «церковний спів, свічки, що горять, товпа, яка молиться, святковість

богослужіння, православні обряди були для нього повні поезії». [Цит. за: 12, с. 152]. Релігія для братчиків передусім постає як духовно-моральне явище, як екзистенційний стан «прихистку душі», як вияв і як спосіб утвердження української святості. Ось чому, за свідченням братчиків, релігія була для них абсолютною цінністю. Релігія – це не якісь абстрактні розумування, а поведінка, орієнтована на утвердження вищих християнських чеснот, на сповненість святістю *спільнотних стосунків*, а відтак – на ствердження української ідеї.

Підтвердженням цієї думки є оцінка М. Костомаровим поведінки М. Гулака на слідстві. Він писав, що будь-яка чесна людина не може не визнати в цьому вчинкові молодій людині (йдеться про те, що Гулак, з метою захисту товаришів, доводив, що проект Статуту і твір про слов'янську федерацію належить йому, а не комусь іншому. – Авт.) найвищої, християнської моральності і не оцінити цього пориву самовідданості, який спонукав його для врятування друзів з бажанням піддавати себе самого стражданню покарання. Він був справжній практичний християнин і здійснив у своєму вчинку слова Спасителя: «Больше сея любви никто же имеет, да еще положит душу свою за други своя» [7, с. 484-485.].

Термін «практичний християнин» немалозначимий у даному контексті. В уяві братчиків у спільнотних стосунках неминучим є збіг християнських цінностей і моральних норм, що панують в українській громаді. Саме такий сплав означених вартостей і засвідчує *практичність* християнства, що виявляє себе у з'явленні *нових* відносин в соціумі. У свідомості кирило-мефодіївців мислився саме такий характер відносин, який, як здавалося, нині уже втілюється серед молоді генерачії. Оцінюючи через багато років діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, П. Куліш писав: «Треба се знати, що київська молодіж, про котру мова, була глибоко просвічена Святим Письмом; що се була млодіж високої чистоти духовної і що апостольство любови до ближнього доходило в ній до ентузіазму. Вдохновляючись чудесами християнської проповіді серед збідненого Римського царства, вона завіт Учителя благого «Возлюби ближнього твого, як сам себе любиш» - виповняла перш усього, як і подобас, на тих, хто має найперше право зватись нашими ближніми. Се були добрі діти своїх отців і матірок, добрі брати своїх братів та сестер, добрі щирі друзі своїх друзів, незлюбиві терпеливі ворогів своїх і вельми прихильні приятелі темного народу» [Цит. за: 14, с.109].

Такі відносини між братчиками і їхніми однодумцями, які ми розглядаємо і як вияв громадянської релігії (знову ж таки беремо до уваги їхній романтизм), збереглися між ними протягом всього життя. Так, Тарас Шевченко з такими словами звертається до П. Куліша у листі від 4-5 грудня 1855 р.: «Спасибі тобі, *Богу милий друже мій великий* (Підкрес. – Авт.)» за твої дуже добрі подарунки, і особливе спасибі тобі за «Чорну раду» [16, с.145-146].

Відтак особиста релігійність невіддільна від дозрівання високої духовності, організації *нових* соціальних зв'язків, віднайдення *нового* сенсу в історичному розмаїтті, від зрозуміння *спонук* суспільної діяльності, якими щонайперше є свобода, братерство, рівність, любов, правда. А тому християнство, на думку уже зрілого М. Костомарова, сповіщає про вічні моральні історичні закони [7, с.558], є тією «невідвратною силою визнаної істини, що завжди рухала і вічно буде рухати історією роду людського» [7, с.559]. Саме тому у суспільному житті варто керуватися не антигуманним матеріалізмом, а дотримуватися «морального закону, вкладеного в серце людини найвищим вічним розумом, який керує невідомими для нас шляхами всією долею історії людства» [7, с.560]. Взявши до уваги концептуальну єдність у поглядах М. Костомарова на сутність релігії, нам стає зрозумілим, чому у «Книгах буття українського народу» ідеолог українства великого значення надає осмисленню таких концептів християнської історіософії, як падіння людства в гріх, прихід, земне життя і жертва Христа і в цьому світлі подається *всесвітня історія і місія в ній українського народу*.

Таке розуміння *всесвітньої і конкретно-історичної ролі християнства* свідчило про неупередженість братчиків у релігійному питанні, про дотримання ними понадконфесійних поглядів, що є виявом громадянської релігії. Наведемо такі приклади.

У відозві «Брати українці», авторство якої очевидно належить М. Костомарову, звертається увага на те, аби віра Христова була основою життя і суспільної справи в цілому союзі і в кожній Речі Посполитій [1, с.172]. Подібна думка наявна і у відозві «Брати великоросіяни і поляки»: «... нехай буде метою життя і діяльності кожного з вас: слов'янський союз, загальна рівність, братерство, мир і любов, господа нашого Ісуса Христа» [2, с.172].

У четвертому пункті Головних ідей Статуту Товариства мовиться про те, що у слов'янській федерації весь уклад життя (правління, законодавство, право власності, освіта) повинен ґрунтуватися «на святій релігії господа нашого Ісуса Христа» [13, с.151]. Відтак, тут не йдеться про перевагу якогось одного напряму християнства при облаштуванні слов'янського дому. Ще більш виразно ця думка висловлена у сьомому правилі Головних правил Товариства. Оскільки в наш час, говориться в ньому, слов'янські племена сповідують різні віросповідання і мають упередження одне проти одного, то товариство буде прагнути до подолання «всякої писемної і релігійної ворожнечі між ними і поширювати ідею про можливість примирення розбіжностей у християнських церквах» [13, с.152]. Пройдуть десятиліття і подібні думки буде відстоювати видатний діяч українського національного відродження початку ХХ ст. католик В. Липинський.

Отже, братчики, зазвичай, не ототожнювали себе з якоюсь християнською конфесією, а позиціонували себе з християнством загалом і у взаєминах, які просякнуті, наприклад, співчутливістю, вони вбачали дух християнства як такого. Так, М. Костомаров згадував, що коли він занедужав, подорожуючи Європою, то у його оздоровленні живу і християнську участь брав англієць. Бачимо, що коли йдеться про такий екзистенціал, як «християнська участь», віросповідання не є визначальним.

А ось ще один приклад, який виразно свідчить про великого українського історика і соціального мислителя як носія громадянської релігії, одним із виявів якої є понадконфесійність. Відміну кріпацького права він ледь не порівнював з епохою Володимирового хрещення, бо вважав, що після цього акту Росія почала нове життя вільної християнської нації і сумував, що Шевченко не дочекався великого торжества всієї Русі про що могла тільки і мріяти його страждальницька за народ муза [7, с.537].

Відтак бачимо, що порівняння відміни кріпацтва з *Володимировим хрещенням*, означення пореформеної Росії не православною, а *вільною християнською нацією*, а Шевченкової музи, - як *страждальницьку* за народ, де сам термін страждальницький, безперечно, наповнений *християнським* змістом і свідчить про те, що М. Костомаров є виразником ідей української громадянської релігії.

Братчики були романтиками, а тому, на думку В. Петрова, «мислили символами, метафорами й гіперболами – отже, мислили розпливчато й невиразно», ще «не виразніше уявлялась їм ідея слов'янської взаємності й українського визволення» [11, с.240]. Звичайно, дослідник мав рацію, але в контексті нашої теми, такий романтизм у тогочасі неминуче і якнайкраще прислужився для вираження тих ідей громадянської релігії, які стверджували святість України, її месійність. Звернемося до уривку з твору П. Куліша «Панич-Наталич».

«... Слов'янські народи прокинуться від дрімоти своєї, з'єднаються, зберуться з усіх кінців земель своїх до Києва, столиці слов'янського племені, і представники всіх племен, воскреслих од теперішнього пригноблення, звільняться від чужих ланцюгів, возсядуть на горах київських, і тоді задзвонить вічовий дзвін у святій Софії – воцаряться суд, правда й рівність. Оце доля нашого племені, його прийдешня історія, щільно пов'язана з Києвом.

Віруй мені, що буде, буде, буде. Тут, у Києві, підійметься запона й об'явиться невідоме ...». Саме такими словами про запону й тайну, зауважує В. Петров, словами-символами з «Учнів Саїсу» Новаліса закінчував П. Куліш свого «Панича-Наталича» [11, с.239].

Подібну думку висловлює П. Куліш, як один з проповідників українського месіанізму, в листі до М. Костомарова від 11 вересня 1846

року: «Буде, може, час, коли від одного звука труб її (української поезії – Авт.) впадуть мури й твердині для руйнування яких Ви вважаєте за потрібне зброю; буде час і царів-поетів, які все підпорядкують божественній могутності; буде час і здвиженню храму, в якому вклоняться й чужі народи, буде час і пророкам-іскупителям багатьох [Цит. за: 19, с.91].

Бачимо, що такі слова романтичного народництва як «храм», «правда», «свобода», «братерство», «рівність», «любов» й інші подібні стали концептами-символами української громадянської релігії і зберігають у ній свою значущість й донині. Принагідно наведемо ще й слова В. Білозерського про те, що як вірні громадяни, як вірні сини своєї Батьківщини «при виконанні заповіту нашого Божественного Спасителя, ми повинні добиватися здійснення в ній Божої правди, панування в ній свободи, братерської любови і народного добробуту, незалежного розвитку тої ідеї, яку вклав Творець у природу нашого народу» [Цит. за: 8, с.36].

Як зазначають дослідники, на формування ідеології кирило-мефодіївців значущий вплив мала поетична творчість Т. Шевченка. «Поряд із полум'яними поезіями «Розрита могила», «Чигрине, Чигрине...», «Сон», «Кавказ», «І мертвим і живим...» та іншими поема «Єретик» суттєво позначилася на формуванні ідеології Кирило-Мефодіївського братства (хоча остання далеко не в усьому збігалася з Шевченковою)» [5, с.152].

Такий вплив визнавали і самі братчики. Для прикладу, враження, що на нього справив Шевченко наприкінці грудня 1846 р., П. Куліш у своїх спогадах передав так: «Сам Шевченко зробивсь не тим, яким я його покинув, їдучи з України. Се вже був не кобзар, а національний пророк. Восторженому щастям, наукою і поезією, мені здавалось мовби перед нами сталося те, чого дознав на собі ветхозавітний посол Господній. Для мене сяєво духа його було чимсь надприроднім» [9, с.40]. А перебуваючи в Полтаві на початку травня 1860 р., П. Куліш так передає Т. Шевченку свої враження від спілкування з полтавчанами: «Тут бо не то пани й паненята, а всяка душа письменна й щира з Вашим «Кобзарем», наче з яким скарбом дорогим, носиться, та хутко й книжок їм буде не треба, бо по витверджували вже всі Ваші стихи на пам'ять і, **стривайте, чи не по «Кобзареві» й Богу моляться** (Підкрес. – Авт.)» [Цит. за: 10, с.178].

Отже, сказане вище про вплив Т. Шевченка на світобачення кирило-мефодіївців стосується і його релігійно-громадянських ідей. Маємо на увазі передусім оспівування ним майбутньої слов'янської спільності, у якій пануватиме правда, воля, братерство. Поема «Єретик», героєм якої є Ян Гус, була присвячена видатному діячеві чеського і словацького відродження –П.-Й. Шафарику. Останній у своїх працях «Слов'янські древності» та «Слов'янський народопис» (відомих Шевченкові в

перекладі) «перелічив до одного» всі слов'янські народи й племена – як ті, що зуміли зберегти себе, так і знищені ворогами або вимерлі («перелічив трупи») - і обстоював ідею слов'янського відродження, стрижену й для українських кирило-мефодіївців.

У посвяті поет порівнює Шафарика з біблійним пророком Єзекіїлем. Подібно до того, як останній передрікав майбутнє відродження ізраїльського народу як воскресіння з мертвих, так і Шафарик своєю роботою спричинився до слов'янського відродження. Читаємо у Т. Шевченка: «... І став єси // На великих купах // На розпутті всесвітньому // Ізекіїлем, // І – о диво! Трупи встали // І очі розкрили, // І брат з братом обнялися // І проговорили // Слово тихої любові // Навіки і віки! // І потекло в одно море // Слав'янській ріки!» [17, с.290].

Тема єднання, здійснення тієї месіанської ролі, коли слов'яни «мир мирові подарують // І славу вавіки» [17, с.291] звучить лейтмотивом і в основній частині поеми про Івана Гуса, який ідентифікується з самопожертвним Христом. Церковники, мов Іуди, чинять суд нечестивий проти Христа, в той час як Іван Гус просить Господа не дати «згнушчатися лукавим // І над твоєю вічно-славою, // Й над нами, простими людьми!...» [17, с.295]. Відтак проводиться думка, що вищі церковники, в даному випадку католицька ієрархія, вкупі з суспільною верхівкою спотворили правдиве християнство, а плондруючи святу віру, неволять інші народи. Проте слов'яни в образі Івана Гуса рятують «Євангеліє правди», і ченці, спаливши героя, «...Божого // Слова не спалили» [17, с.300]. А тому думка Гуса розірвати «окови адові» не померла – «Старий Жижка з Таборова // Махнув булавою» [17, с.301].

Порівняння Шафарика з Єзекіїлем, а Гуса - із самопожертвним Христом, спалення героя і неспалимість Слова Божого постають конструктами української національної віри. Приклади можна продовжити. Так, переосмислюється і значення слова «єретик»: це вже не віровідступник, а борець за правду, проти «господарів» соціального, національно-релігійного поневолення. «Завдяки численним альясам боротьба Гуса проти Ватикану асоціювалася в свідомості тогочасного читача з боротьбою сучасних йому «єретиків» - борців проти існуючого ладу» [5, с.151]. А тому романтик Шевченко і мріє «Щоб усі слав'яне стали // Добрими братами, // І синами сонця правди, // І єретиками // Отакими, як констанцький // Єретик великий!» [17, с.291].

Доречно зауважити, що у згаданій поемі ми натрапляємо і на думку поета про догмати, яку можна витлумачити у контексті побутування громадянської релігії. Вустами свого героя Т. Шевченко стверджує, що справжніми догматами Риму є не положення прийняті Вселенськими соборами, а пролиття крові, війни, вселенське зло, пекельні муки та ін. Тобто йдеться не про ортодоксальне тлумачення догматів, а про те, яким змістом наповнюються основоположення віри у повсякденному житті. У

такому випадку можна вести мову про те, якого змісту набувають догмати у громадянській релігії. Зрозуміло, і про це йшлося вище, вони носять соціально-світоглядний характер. Якщо ж мислити від протилежного і припасувати цю думку до творчості поета, то в українській вірі такими постулатами, які впливають з Христової науки, є правда, свобода, братерство, слава.

Звернемо тут увагу і на уявлення Т. Шевченка про Бога, яке є неоднозначним, на що і звертають увагу дослідники. Ми ж у контексті нашого дослідження, хочемо підкреслити таке: попри наявну неоднозначність, у творчості генія провідною є думка про Бога як творця і оборонця справедливих соціальних відносин, які восторжествують в Україні, отже, йдеться про Бога громадянської релігії. Наведемо лише один приклад. У поезії «Ликері» поет закликає свою героїню, щоб нікому у світі вона не клялася і не молилася, бо ж «Збрешуть люде, // І візантійський Саваоф // Одурить! Не одурить Бог, // Карать і миловать не буде: // Ми не раби його – ми люде!» [18, с.801].

Отже, гадка про Бога не має в Шевченка конфесійного забарвлення: Бог – Той, хто стверджує і пильнує дотримання людяності у спільнотних стосунках. Ця думка, яка була висловлена поетом наприкінці творчого шляху, не суперечить його баченню кирило-мефодіївських часів.

Висновки. Основні ідеї громадянської релігії кирило-мефодіївців такі: месійність українського духу виявляє себе у здатності якнайкраще об'єднати слов'янство, оскільки українство натхненне на самопожертву християнським духом і має апостольське заступництво; Київ – столиця воскреслого від гноблення слов'янства, місто – у якому запанують суд, правда, рівність; поняття «храм», «правда», «праведний суд», «свобода», «братерство», «рівність», «любов», «Київ», «Київські гори» - основоположні концепти-символи громадянської релігії братчиків; в українській спільноті доконечним є збіг християнських цінностей і моральних норм, що у ній панують.

Грунтом, на якому постали ці ідеї кирило-мефодіївців, були західноєвропейський романтизм, релігійність, вихідним пунктом якої було уявлення про релігію як осердя духовного світу особи і спільноти, уявлення про Вищий розум, який задає напрями історичного розвитку, визнання за християнством вирішальної ролі у духовно-моральному і соціальному оновленні людства, гадка про Україну як самостійну культурно-історичну і соціальну потугу.

Список використаних джерел

1. Відозва «Брати українці» // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т.- Т. 1.- К., 1990. - С. 172.
2. Відозва «Братья великороссияне и поляки» // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т.- Т. 1.- К., 1990. - С. 172.
3. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. Франковий період.- К: Факт, 2009.- 156 с.

4. Зінкевич Т. Начала і сутність громадянської релігії // Українське релігієзнавство.- 2016.- № 77.- С. 11-16. (Один з наукових псевдонімів автора)
5. Історія української літератури ХІХ століття. Кн. 2. / За ред. М. Т. Яценка.- К., 1996.- 320 с.
6. Колодний А. Україна в її релігійних виявах. – Л., 2005. – 336 с.
7. Костомаров Н. Автобіографія // Костомаров Н. Исторические произведения. Автобіографія. – К.: Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – С. 425-651.
8. Кратко І., Кратко М. Він пізнав істину. Біографічний нарис про Миколу Гулака.- Луцьк: ВМА «Терен», 2010.- 172 с.
9. Куліш П. Спогади про Тараса Шевченка [Текст] Куліш П.- Х.- К., 1930.- 90 с.
10. Петров В. Романи Куліша // Зайцев П. Перше кохання Шевченка / П. Зайцев. Романи Куліша; Аліна й Костомаров / В. Петров.- К.: Україна, 1994.- С. 15-194.
11. Петров В. Аліна й Костомаров // Зайцев П. Перше кохання Шевченка / П. Зайцев. Романи Куліша; Аліна й Костомаров / В. Петров.- К.: Україна, 1994.- С. 197-316.
12. Пінчук Ю. Микола Іванович Костомаров.- К.:Наук. думка,1992.- 232 с.
13. Статут Кирило-Мефодіївського товариства // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т.- Т. 1.- К., 1990. - С. 151-152.
14. Филипович Л. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення [Текст] - К.: «Світ Знань», 2000.- 333 с.
15. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні [Текст] Д. Чижевський.- Нью-Йорк, 1991.- 176 с.
16. Шевченко Т. Лист до П. О. Куліша від 4-5 грудня 1855 р. // Шевченко Т. Г. Повн. зібр. тв. у 12 т.- Т. 6.- К., 2003 р.- С. 145-146.
17. Шевченко Т. Єретик // Шевченко Т. Г. Кобзар.- Тернопіль: Богдан, 2009.- С. 289-301.
18. Шевченко Т. Ликері // Шевченко Т. Г. Кобзар.- Тернопіль: Богдан, 2009.- С. 800-801.
19. Шерех Ю. Кулішеві листи і Куліш в листах // Шерех Ю. Третя сторожа.- К., 1992.- 202 с.

УДК 2-673.5

**Howard L. Biddulph. State Toleration of a New Faith
in Post-Soviet Society:
A Case Study of Latter-day Saints in Independent Ukraine**

***Abstract.** This study combines author's experiences as an analyst of post-Soviet politics and religious liberty with personal participation in the founding and public acceptance of a new faith in independent Ukraine during a quarter- century (1). The attempt here is not only to describe a specific outcome, but to propose factors that offer explanation for why Ukraine is among the few Communist successor states in which new minority faiths have been relatively successful in achieving full toleration [Biddulph: 2016].*

Religious liberty has been described as the “first freedom of all freedoms” [Hertzke: 2013, 4], yet it has been noticeably unachieved globally. A 2007 Pew “Global Attitudes Survey” showed that 90% of respondents world-wide said that it was important to live in a country that enabled them to practice religion freely.

Yet a more recent Pew “Forum on Global Restrictions on Religion” found that 70% of the world population reside in countries which have high or very high restrictions on religion either from government actions or from major social